Пише: Владислав Лилић
понедељак, 24 јун 2013 12:05

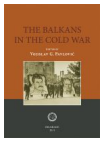

Војислав Павловић (ед), *The Balkans in the Cold War: Balkan Federations, Cominform, Yugoslav - Soviet Conflict* , Београд: Institute for Balkan Studies of Serbian Academy of Sciences and Arts, 2011, pp. 330.

Зборник четрнаест научних радова, исходиште истраживачког прегнућа осморице српских, четворице руских (махом ангажованих при Институту за словенске студије Руске академије наука) и једне финске историчарке, представља оригиналан и значајан допринос проучавању широке области Хладног рата на балканском простору. Границе предметног поља овог зборника оивичене су плановима за креирање комунистичке балканске федерације након 1945, историјским положајем Коминформа (Информбироа) и његовог деловања, као и ширим историјским контекстом југословенско-совјетског сукоба из 1948.

У околностима у којима важни примарни извори за истраживање тематике Хладног рата на Балкану и у Источној Европи још увек нису у потпуности на располагању академско-истраживачкој заједници, зборник *The Balkans in the Cold War*, издање Балканолошког института Српске академије наука и уметности, јесте одговарајуће полазиште за сваког аутора који претендује да се на озбиљан начин бави историјским контекстом датих догађаја и процеса. Систематским и надасве стручним прегледом доступне архивске грађе и других примарних извора, као и релевантне секундарне литературе, ова група аутора генерише значајан *impetys* даљег развоја научног изучавања хладноратовске динамике на Балкану. Имајући у виду да су сви текстови доступни у зборнику дати на енглеском језику, то умногоме проширује круг заинтересоване публике. Ово је још и важније уколико се има у виду да је постојећа европска и америчка историографија, бавећи се проблемом Хладног рата на Балкану, често патила како од недостатка званичних докумената, тако и од прихватања искривљених тумачења историјских процеса. У том смислу, зборник представља незаобилазно чвориште за усмеравање сваког даљег проучавања ширег контекста ране фазе Хладног рата на Балкану.

Иако тематски неповезани у структурне целине, понуђени научни радови се могу сврстати у одређене шире предметне области. Прву, најзначајнију, чинила би категорија радова о природи југословенско-совјетског сукоба из јуна 1948. године. У вези са првом групом радова, знатно ужу целину чине два изузетно интересантна текста о формирању, активности и ликвидацији Коминформа. Трећа група радова је посвећена праћењу развоја неостварених идеја о успостављању обухватне федерације комунистичких држава на Балкану у раздобљу непосредно након Другог светског рата, док последњу групу чине тематски блиски текстови који адресирају албанско национално питање и односе Москве, Београда и Тиране у ширем периоду 1919-1961.

С обзиром да је половина од радова који сачињавају приказани зборник посвећена изучавању раскида Јосипа Броза и југословенског руководства са Стаљином и дотадашњим совјетским идеалима, може се рећи да је уредник овом питању учитао највећи значај и да кључни допринос зборника као целине развоју историјске науке лежи у овој групи чланака. Пошто је званична историографија обе сукобљене стране, како југословенске, тако и совјетске, тежила да оправда поступке сопствених лидера, допринос неких аутора демистификацији и разјашњењу узрока, тока и последица разлаза из 1948. је немерљив. Већину аутора је истраживање одвело у правцу сличних закључака - југословенско руководство је све до јуна 1948. било и остало верно изворним стаљинстичким вредностима; тако сукоб који је уследио након резолуције друге конференције Коминформа није био идеолошке, већ геостратешке природе. С обзиром да је Брозова Југославија била највернији имитатор совјетског социо-политичког модела, у срцу конфликта се нашла потреба Москве да дисциплинује Југословене и Тита, који је самостално иступао у спољној политици на Балкану, у свом односу према Албанији, Бугарској, грађанском рату у Грчкој и тршћанском питању. Тито је са својим окружењем успео да се супротстави Стаљину и издржи страховит политички притисак који је уследио не зато што није био стаљиниста, већ како наводи уредник зборника Војислав Г. Павловић, управо зато што је у томе и надмашио многе московске другове.

Из оваквог широког консензуса иступа једино Љубодраг Димић, аутор чланка о југословенско-совјетским односима у периоду 1944-1946. из перспективе западне, пре свега британске дипломатије. Он тврди да је перцепција спољнополитичког положаја Југославије у датом периоду била условљена односом западне дипломатије према СССР, и да су дипломате из британског *Фореигн Оффице*-а, али и британски амбасадори у Београду, погрешно одбили да Југославији признају статус потпуно независног ентитета *вис-а-ви с* Москве. Чини се да закључак који нуди аутор представља упитно тумачење чињеница да је партизански устанак у Југославији 1941. и започео на јасан сигнал из Москве након покретања операције *Барбароса*

, а не након априлског слома Краљевске војске, и да је од самог старта устанка Тито редовно вршио консултације са Москвом око даљих потеза, па да се тако тек након добијених инструкција суздржао од формирања паралелне комунистичке владе у Југославији на првом заседању АВНОЈ-а. Коначно, по августовском састанку са Черчилом у Напуљу 1944, Тито је изненада у септембру одлетео у Москву како би затражио помоћ од Совјета за, како наводи сам Димић, војно решење питања Србије и усклађивања ставова пре преговора о миру, а у интересу свих балканских земаља и Совјетског Савеза. Имајући наведено у виду, тешко је разумети како аутор закључује да је југословенска страна у периоду 1944-46. само
информисала
своје совјетске саговорнике о дипломатским акцијама које је наводно већ самостално предузела. Једнако је неочекивано виђење да западна, пре свега британска, дипломатија није успела да увиди да је југословенска спољна и унутрашња политика резултат независног положаја спрам СССР.

Насупрот овом стоје униформна тумачења Војислава Г. Павловића, финске историчарке и предавача на Универзитету Јиваскила Рине Елине Куле и Милана Терзића о чврстом утапању Југославије у совјетски блок комунистичких режима, о каснијем независном спољнополитичком деловању југословенског руководства као *цасус белли* за догађаје из 1948. и презервацији стаљинистичког идеолошког идентитета ФНРЈ чак и након сукоба и пре нормализације односа Београда и Москве 1955/6.

Прву групу радова заокружују текстови војног историчара Бојана Димитријевића о интензивној војној сарадњи Црвене армије и ЈНА у периоду 1944-1948, руског историчара Андреја Едемског о улози Милована Ђиласа у југословенско-совјетским односима до 1954. и Драгана Богетића о обликовању нове спољнополитичке оријентације друге Југославије након 1948. Иако ова три рада пружају другачију перспективу и захватају у области војне и персоналне историје, као и међународних односа, они само даље доприносе разноврсности зборника као целине и бољем сагледавању ширег контекста сукоба Тита и Стаљина.

Како је већ наведено, у блиском односу са првом, највећом групом радова, стоје два чланка посвећена проблему формирања, активности и ликвидације Коминформа. Ова област изучавања је највише патила од проблема неприступачности званичним (пре свих совјетским) подацима од круцијалне важности за истиниту реконструкцију процеса деловања тог значајног органа координације рада комунистичких партија Источног блока, заправо алатке совјетске спољне политике и контроле.

Сем категоризације доступних извора и архива о Коминформу, које се постепено чине мање или више доступним научној јавности, Леонид Гибијански истражује и досад недовољно обрађено поље оснивања и деловања Коминформа, његових званичних тела, циљева и праксе. Аутор доказује како је званична југословенска историографија ретроактивно покушала да представи проблематичним односе КПЈ са Коминформом пре јуна 1948. У светлу нових извора које је понудио Гибијански, ови покушаји се јасно дају сагледати као фалсификације историјских процеса. Са друге стране, Александар Стикалин пружа одличан фактографски преглед специфичних историјских околности које су довеле до укидања Коминформа у априлу 1956. Допринос ова два руска аутора приказаном зборнику је од немерљивог значаја за будуће истраживање југословенско-совјетских односа, пре и за време разлаза из 1948, у контексту деловања Коминформа. Систематки, крајње стручно, уз одличну употребу писаног енглеског језика, на јасно структурисан и кохерентан начин, Гибијански и Стикалин се са своја два оригинална текста издвајају изнад осталих аутора у погледу драматичног епистемолошког и методолошког унапређења обима сазнања о конкретном предмету истраживања.

Даљи допринос зборнику кроз истраживање неостварених идеја о формирању Балканске комунистичке федерације након завршетка Другог светског рада су дали Анатолиј Аникејев и већ поменути Гибијански, једини аутор чија су се два текста нашла на страницама зборника. Гибијански, у свом другом чланку, тврди да су идеје о стварању својеврсне балканске федерације која би уоквирила више националних комунистичких покрета настале као одговор на нерешена национална питања на Балкану, пре свих питање Македоније, од краја Балканских ратова 1913. подељене између Југославије, Бугарске и Грчке, али и Косова и Метохије, објекта претензија албанских националиста и комуниста.

Оба аутора, успешно комбинујући примарне изворе и секундарну литературу, закључују да је идеја комунистичке федерације била посебно примамљива за вођство КПЈ, пре свега како би се евентуално уједињење Македоније и албанска анексија Косова и Метохије одиграли под плаштом интерног територијалног прегруписања у оквирима нове федеративне државе. Међутим, југословенско инсистирање на прикључењу Албаније, Бугарске и северне Грчке у постојећи југословенски федеративни систем, успостављен на другом заседању АВНОЈ-а новембра 1943, је изазвало подрозење и отпор прво балканских (пре свега Енвера Хоџе), онда и совјетских лидера. Када је водећи бугарски комуниста Георги Димитров у јануару 1948. иступио са предлогом за формирање још шире комунистичке федерације која би се простирала од Балтика до Егеја, Стаљин је коначно пресудио против федералистичких тежњи у оквирима сопствене империје, па је тако ово питање постало ембрионом совјетско-југословенског конфликта који је уследио. Коначно, искључење Југославије из блока *народних демократија* јуна 1948. је означило крај напора да се земље Југоисточне Европе федеративно повежу под комунистичком влашћу и да се тиме по совјетском моделу реши национално питање на Балкану.

Аутори даље указују на прагматизам совјетске политике према овом питању. Совјети су упоредо водили рачуна о могућим реакцијама западних сила, истовремено пазећи да КПЈ не прошири превише сопствени утицај на Балкану, тиме израстајући у својеврсни *балкански Совјетски Савез*
, који би понудио алтернативу постојећем совјетском моделу. Када је било јасно да Југословени наступају у односу према Албанији, Бугарској и сукобу између комуниста и монархиста у Грчкој (који посебно анализира Аникејев) без много обзира на директиве из Москве, сукоб са Београдом је постао неминован.

Последњу категорију текстова чине три рада српских историчара који се односе на проблем албанског националног питања и односа Београда и Тиране у контексту положаја оба балканска комунистичка режима према Москви. Док Душан Т. Батаковић, историчар и дипломата, успешно нуди доказе у прилог тези да је политика Коминтерне према Краљевини Југославији у периоду 1919-1943. круцијално утицала на све касније покушаје решавања проблематичног положаја српске јужне провинције Косова и Метохије и нацивела све хладноратовске изазове, Момчило Павловић и Александар Животић, анализирајући југословенско-албанске односе у периоду након 1945, пружају најслабији допринос овом зборнику.

Батковићеве тезе су чврсто утемељене у његовом свеобухватном претходном раду на теми историје Косова и Метохије. Он показује како Коминтерна (формирана марта 1919) најпре од 1924. заступа предлог за комплетно разједињавање Краљевине СХС/Југославије, а од 1935, прихватајући политику *народног фронта*, пропагира успостављање федералне републике Косово у оквиру комунистичке федералне Југославије којој се тежило. Све ово се чини упоредо са потпуним игнорисањем интересе Срба, такозваних носилаца
великосрпске хегемоније
, а под директним утицајем Стаљина. Батаковић расправља да је и након деволуције Коминтерне, за време Другог светског рата, њена политика усмерена ка решавању косовског питања остала на снази, дубоко укорењена у политичком деловању југословенског руководства. Пратећи догађаје од 1941-1945. и масовног насиља над Србима и другим неалбанским становништвом од стране Албанаца, преко њиховог додатног насељавања на Космету између 1948. и 1956, до усвајања Устава СФРЈ из 1974, којим се успоставља САП Косово и Метохија са широким надлежностима и могућношћу да стопира одлуке донете на републичком или федералном нивоу, аутор закључује да је стари и деструктивни политички модел Коминтерне један од узрока трагичних догађаја који су уследили на самом крају двадесетог века на Косову и Метохији.

Са друге стране, добар утисак о чланку Момчила Павловића о неповерењу албанског према југословенском руководству, које је стајало иза фасаде сарадње и пријатељских односа Тиране и Београда, је добрано угрожен нивоом примењеног писаног енглеског језика. Уколико се ово ипак занемари, аутор успева да аргументује тезу да успостављање ближих односа Тиране и Москве непосредно пре сукоба из 1948. треба посматрати у светлу напора албанског лидера Енвера Хоџе да неутралише тежње дела албанских комуниста који су се залагали за ближу сарадњу са Београдом и да, проналазећи ослонац у Стаљину, спречи југословенску доминацију над албанском политиком. Како се касније совјетско руководство супротставило идеји о стационирању југословенске дивизије на југу Албаније, и како се сукоб Тита и Стаљина подгревао, Хоџа је учврстио своју позицију, ближе се повезавши са Московом, а Павловић закључује да Титу након јуна 1948. није преостало ништа друго до да прогласи читаву политику према Албанији грешком.

Последњи чланак у зборнику, дело Александра Животића, нуди једноставан и континуиран фактографкси преглед југословенско-албанско-совјетских односа, и њихових успона и падова у периоду 1953-1961. Доминантно базиран на југословенским и совјетским дипломатским архивама и документованим изворима, Животићев чланак не нуди посебно тумачење изнетих чињеница, сем оног да је узрок погоршања у каснијој фази односа Тиране и Београда постепено албанско ослањање на кинески комунистички режим и удаљавање од Москве, док је у раној фази тај сукоб био генерисан управо блиским везама Албаније и СССР. У поређењу са другим прилозима у зборнику, овај и претходно поменути рад нису од посебног значаја за укупно унапређење стања историографије у области проучавања Хладног рата на Балкану.

□□□□□□□□□ □□□ □□

Коначно, о општем значају зборника *The Balkans in the Cold War*, како за обогаћивање постојеће историографије о Хладном рату на Балкану, тако и за могуће усмеравање даљих истраживања, могу се рећи две ствари. Прво, потребно је увидети да историографски истраживачки корпус који називамо Хладним ратом на Балкану чини пуно више од сукоба Тита и Стаљина или деловања Коминформа усмереног ка Југославији. Иако је овај зборник успешно обрадио изабране проблеме, он не може да претендује на разјашњење читаве области из наслова, коју чини и однос балканских актера са другом *ратујућ ом* стра ном, САД и њеним политичко-безбедносним системом, оличеним у НАТО, као и приклањање Југославије *трећем путу* и политици несврставања и мирољубиве коегзистенције која је представљала Титов

покушај да се *одржи на површини* између Истока и Запада, партнера којима се никад након 1948. није у потпуности посветио. Обрађујући један сегмент хладноратовске динамике на Балкану, овај зборник скреће пажњу и на неопходност сагледавања најширег контекста односа балканских режима према оба табора Хладног рата, што може представљати наредни корак на истраживачкој агенди академске заједнице.

Друго, иако предметно ограничен, овај зборник успева да на одговарајући начин адресира историјске процесе који су дуго били покривени идеолошким плаштом фалсификације и/или мистификације. Чињеница јесте да су неки важни историјски извори, пре свега личне архиве многих важних актера, још увек недоступне историчарима, и да је неопходно додатно биографски обрадити многе личности од значаја за реконструкцију најбитнијих догађаја о којима овај зборник говори. Али упркос томе, *The Balkans in the Cold War* доноси пуно нових тумачења, базираних на аполутно релевантним, дуго непознатим изворима. У том смислу, зборник унапређује стање историографије која се бави овом темом и конкурише да постане значајан извор и за историчаре ван балканског региона, или бившег *Источног блока*, анализирајући недовољно обрађене историјске догађаје и процесе, пре свега дубљу позадину сукоба из јуна 1948, природу и значај Коминформа, покушаје успостављања Балканске коминистичке федерације и реализације идеје неких балканских политичара из ХИХ века, као и турбулентни однос Албаније и Југославије, са освртом на косовско питање.

У сваком случају, ниједан историчар не би смео да заобиђе зборник *The Balkans in the Cold War* у било каквом покушају да озбиљно адресира проблеме положаја и значаја Балкана за развој и динамку Хладног рата у периоду за време и непосредно након Другог светског рата.